

Sławomir Kościelak

Sprawozdanie z kwerendy w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie w dniach 26–30 VIII 2013 r.

Hereditas Monasteriorum 3, 444-450

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Sławomir KOŚCIELAK

Instytut Historii
Uniwersytet Gdański

Sprawozdanie z kwerendy w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie w dniach 26–30 VIII 2013 r.*

Celem kwerendy przeprowadzonej w dniach 26–30 VIII 2013 r. w ramach projektu *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja* było w pierwszej kolejności wytypowanie i zamówienie materiałów aktowych niezbędnych do opracowania dziejów kasaty klasztoru brygidek w Gdańsku, przeprowadzonej pomiędzy 1817 (wdrożenie tajnego rozkazu o likwidacji klasztorów kontemplacyjnych i mendykanczkich) a 1855 r. (śmierć ostatniej z brygidek). Opracowanie dziejów kasaty klasztoru gdańskich brygidek oraz analiza jej doraźnych i długofalowych skutków nie tylko w kontekście historii Kościoła, ale także i miasta/regionu są głównym zadaniem piszącego te słowa w ramach Projektu. Kasata ta została dokonana w sposób typowy nie tylko dla Gdańska, ale i dla całego obszaru Prus Zachodnich – dawnych Prus Królewskich. Szczegółowe rozpoznanie zastosowanych w jej trakcie procedur oraz problemów, możliwe dzięki obfitości zachowanego materiału źródłowego, będzie miało zatem istotne znaczenie dla zrozumienia przebiegu kasat na tym obszarze oraz ułatwi dalsze nad nimi badania.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie (dalej: GStA PK Berlin) przechowuje w zespole akt Ministerstwa Wyznań (*Kultusministerium*) najbardziej znaczącą obecnie dla omawianego tematu grupę danych. Stało się tak z powodu zniszczeń wojennych, które dotknęły Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: AP Gdańsk), w tym zwłaszcza specjalizujące się niegdyś w gromadzeniu tego typu akt jego zespoły: *Ober-Praesidium Danzig und Koenigsberg 1825–1878* (AP Gdańsk 6), *Regierung Danzig* (AP Gdańsk 9), *Regierung Marienwerder* (AP Gdańsk 10). W zasobie GStA PK Berlin dokonano już wstępnej kwerendy we wrześniu ubiegłego roku¹, pozyskując wiele materiałów (także w postaci skanów) bezpośrednio dokumentujących kasatę klasztoru brygidek (w tym inwentarze, oszacowania ruchomości i nieruchomości²). Ponadto skopiowano wówczas teczkę korespondencji urzędowej w całości dotyczącej toku likwidacji tego obiektu³. Już wtedy przejrzano szczegółowo także jedną z teczek działu VII (*Anstellung der Pfarrer und Kirchenbedienten, seelsorgerische Angelegenheiten der einzelnen Kirchengemeinden*), zatytułowaną *Die Einrichtung des Katholischen Kirchensystems zu Danzig und Eintheilung*

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 Por. S. KOŚCIELAK, *Sprawozdanie z kwerendy w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie w dniach 17–21 IX 2012 r.*, „Hereditas Monasteriorum”, 1, 2012, s. 409–410.

2 GStA PK Berlin, Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. XIII, Nr. 7, *Acta betreffend die Anfertigung und Einsendung der Personen und Vermögen Verzeichnisse der Klöstern im Ober-Präsidial-Bezirk von Danzig 1817–1827* (Inventarium von dem Vermögen Zustände den Brigittiner, Dominicaner und Carmeliter-Kloster in Danzig [1817]).

3 *Ibidem*, Nr. 21.

*der Parochien 1832–1835 sowie die Dotierung derselben aus dem Vermögen der aufgehobenen Karmeliter, Dominikaner und Brigittiner-Nonnen-Klöster daselbst*⁴), znajdując w niej – stosownie do tytułu – wiele istotnych materiałów ukazujących ustanowienie nowych parafii przy wykorzystaniu majątku poklasztornego.

W toku niniejszej kwerendy przejrano dziewięć pozostałych tomów znajdujących się pod tym numerem, pochodzących z lat 1821–1832 i 1835–1865⁵. Należy zwrócić uwagę, że wszystkie 10 tomów odnosi się do całego Gdańska w granicach zakreślonych dekretem z 1815 r., a zatem pojawiają się w nich nie tylko sprawy klasztoru brygidek, ale także dwóch pozostałych likwidowanych na obszarze miasta klasztorów, czyli dominikanów i karmelitów.

Tematem przewodnim wszystkich tych tomów są jednak nie kasaty klasztorów, ale ustanowienie w Gdańsku nowego podziału na parafie. Dlatego dużo w nich materiałów na temat kwestii bieżących, związanych z wyznaczeniem granic, siedzib, finansowania i wyposażenia nowych jednostek administracji kościelnej, mniej natomiast na temat dogorywania klasztorów. Znakoμίta większość akt to sprawy dwóch najważniejszych co do prestiżu i zasięgu parafii gdańskich – Kaplicy Królewskiej na Głównym Mieście i św. Ignacego na Starych Szkotach.

Ustanowione w 1840 r. parafie św. Mikołaja (w kościele klasztorным po dominikanach), św. Józefa (w kościele klasztorным po karmelitach) i św. Brygidy (w kościele klasztorным po brygidkach i brygidianach) należą do rzadziej wymienianych jednostek (w tym kościół św. Brygidy, niestety, chyba najrzadziej). W tabeli 1, dokumentującej ustalenia dokonane podczas kwerendy, umieszczono przede wszystkim – stosownie do jej tematu – odnotowania kościoła i klasztoru brygidek. Inne klasztory są wymienione tylko wówczas, gdy treść pism lub zestawień dotyczyła wszystkich trzech świątyń poklasztornych (i obiektów zaplecza) razem. Dogłębnemu rozeznaniu zawartości poszczególnych tomów nie sprzyja niestety brak paginacji. Wykorzystano więc – jeśli to było możliwe – inne dostępne środki identyfikacji materiałów: datę i numer pisma nadany w pruskiej registraturze. Kolejność dat jest jednak najlepszym wyznacznikiem lokalizacji danego pisma, ponieważ starano się je ułożyć, w każdym z tomów, chronologicznie, od najstarszego do najmłodszego.

Zdecydowaną większość wskazanych w tabeli dokumentów (poza najprostszymi w treści, które przepisano w toku kwerendy) wytypowano do digitalizacji (w sumie około 250 kart). Są to przede wszystkim inwentarze, zestawienia, ważne pisma i decyzje władz. Materiały zamówiono z myślą o klasztorze brygidek, tam jednak, gdzie zestawienia były nierozdzielne lub zasadne było zdobycie materiału porównawczego, pozyskano także dane do kasaty dwóch pozostałych klasztorów gdańskich, karmelitów i dominikanów.

Kwerenda nie ograniczyła się tylko do akt dotyczących ustanowienia nowego systemu parafialnego w Gdańsku. Przejrano m.in. *Sprawy fundacji i klasztorów w departamencie Rejencji Gdańskiej z lat 1817–1828*⁶, okazało się jednakże, że zgromadzono tu przede wszystkim dokumenty dotyczące klasztorów spoza Gdańska: kartuzów z kaszubskiego Raju Maryi, benedyktynek z Chełmna, cystersów z Oliwy i Pelplina, misjonarzy ze Świętego Wojciecha, reformatów z Wejherowa i Chełma. Zaledwie kilka razy pojawia się w tej teczce tematyka klasztorów gdańskich, w tym tylko dwukrotnie brygidek, co ukazuje tabela 2.

4 *Ibidem*, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 2.

5 *Ibidem*, Nr. 12, Vol. 1, 3–10. Teczki te opatrzone dokładnie takim samym tytułem, jak cytowany w tekście, zmieniając jedynie daty skrajne.

6 GStA PK Berlin, I. HA, Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. XIII, Nr. 3, *Acta betreffend die Angelegenheiten der Stifter und Klöster in Departament der Regierung in Danzig von September 1817 bis 1828*.

Tabela 1. Kościoł i klasztor św. Brygidy w aktach ustanowienia systemu parafialnego w Gdańsku (GStA PK Berlin, Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 1, 3–10)

Lp.	Znak sprawy	Data	Nadawca	Adresat	Treść	Uwagi
Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 1 [1821–1832]						
1	19488	27 XI 1825	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	planowany podział Gdańska na parafie	
2	brak numeru	8 VIII 1827	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	dotyczy podziatu Gdańska na parafie	tabele majątku klasztornego, najbardziej szczegółowe dla dominikanów
3	brak numeru	30 XI 1827	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	dotyczy podziatu Gdańska na parafie	
4	brak numeru	23 I 1828	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	dotyczy podziatu Gdańska na parafie	
5	2770	4 II 1829	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	minister Altenstein żąda od Rejencji planów sytuacyjnych trzech gdańskich klasztorów (brygidek, dominikanów, karmelitów)	
Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 3 [1835–1837]						
1	22463	19 XI 1835	Rejencja w Gdańsku	garnizon wojsk pruskich w Gdańsku	ustanowienie wojskowego zarządu u brygidek	
2	brak numeru	27 IV 1836	garnizon wojsk pruskich w Gdańsku	Rejencja w Gdańsku	list pismo potwierdzające w imieniu garnizonu przejęcie gruntów klasztornych	Oszacowanie klasztornych gruntów (brygidek, karmelitów, dominikanów)
3		b.d.			załącznik do powyższych oszacowań z informacją o przeorze brygidianów – Jacobie Muellerze	
4		b.d.			załącznik do oszacowań – zestawienie dotacji dla ustanowionych w Gdańsku katolickich parafii	
Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 4 [1837–1838]						
1	19364	24 IX 1837	cieśla Broszki	Rejencja w Gdańsku	zestawienie napraw w kościele (i klasztorze) brygidek	
2	brak numeru	31 III 1838	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	kompetencje na rzecz trzech skasowanych klasztorów	
3	brak numeru	8 XI 1837 (29 XI 1837)	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	potwierdzenie sprzedaży nieruchomości brygidek przy ul. Rajskiej (nr serwisowy 1041), nabywca doktorowa Helfert, z domu Baupach, kwota nabycia 1190 talarów	druga z dat to data rejestracji pisma w Berlinie

Lp.	Znak sprawy	Data	Nadawca	Adresat	Treść	Uwagi
4	10162	10 V 1838 (30 V 1838)	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	potwierdzenie sprzedaży nieruchomości brygidek przy ul. Wielkie Młyny (nr serwisowy 352), nabywcą złotnik (czeladnik złotniczy?) George Gnorth, kwota nabycia 1217 talarów	druga z dat to data rejestracji pisma w Berlinie
1	brak numeru	20 X 1838	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 5 [1838–1839] potwierdzenie sprzedaży nieruchomości brygidek przy ul. Brygidki (nr serwisowy 539), nabywcą czeladnik – cieśla Johann Karl Kiep, kwota nabycia 321 talarów	
2	brak numeru	19 IV 1839 (załącznik)	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	kompetencje (środki z tytułu przejęcia dawnych dóbr ziemskich) gdańskich klasztorów (brygidek, dominikanów, karmelitów)	
1	brak numeru	styczeń 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 6 [1839–1841] wykaz kapitałów byłych gdańskich klasztorów (brygidek, dominikanów, karmelitów)	
2	Ad Nr. 287 g.a.	14 III 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	ustanowienie ks. Michalskiego wikarym w parafiach św. Mikołaja i św. Brygidy	
3	brak numeru	marzec 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	wykaz osób duchownych w byłych gdańskich klasztorach (świeżo ustanowionych parafiach)	
4	brak numeru	1840	–	–	plan rozgraniczenia parafii św. Ignacego i św. Mikołaja (z ukazaniem sytuacji całego miasta)	
5	brak numeru	14 II 1840	Rejencja w Gdańsku	–	regulacje dotyczące granic i innych spraw gdańskich parafii (także św. Brygidy)	
6	brak numeru	marzec 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	wykaz środków materialnych trzech kościołów poklasztornych (w tym św. Brygidy)	
7	brak numeru	22 VI 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	potwierdzenie sprzedaży nieruchomości brygidek przy ul. Brygidki (nr serwisowy 532), nabywcą mieszczanin Johann Boethling, kwota nabycia 250 talarów	
8	brak numeru	2 VIII 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	potwierdzenie sprzedaży nieruchomości brygidek przy ul. Brygidki (nr serwisowy 535), nabywcą mieszczanin Johann Boethling, kwota nabycia 112 talarów i 15 srebrnych groszy	
9	brak numeru	21 IX 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	potwierdzenie sprzedaży nieruchomości brygidek przy ul. Brygidki (nr serwisowy 5411), nabywcą mieszczanin Gottfried Emmanuel Treuss, kwota nabycia 835 talarów	

Lp.	Znak sprawy	Data	Nadawca	Adresat	Treść	Uwagi
10	brak numeru	14 XII 1840	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	potwierdzenie sprzedaży nieruchomości brygidek przy ul. Brygidki [nr serwisowy 542], nabywcą szklarz Borrach, kwota nabycia 490 talarów	
11	brak numeru	sierpień 1841	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	wykaz tzw. kompetencji (środków z tytułu przejęcia dawnych dóbr ziemskich) po ich przeniesieniu z dawnych klasztorów na kościoły poklasztorne (parafialne – w tym św. Brygidy)	
Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 7 [1841–1845]						
1	11510	październik 1841	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	memoriał dotyczący stosunków kościelnych i podziatów na okręgi filialne w Gdańsku od XVII w. – wśród załączników łaciński tekst <i>Relatio de Romano-Catholica Parochia Gedanensis</i> z 1724 r. (wymienia się kościoły klasztorne, w tym kościół św. Brygidy)	brulion, bez daty dziennej, ze skreśleniami
2	304	14 II 1841	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	informacja o kościelnej dotacji w Gdańsku z funduszy dawnych klasztorów	
Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 8 [1846–1851]						
1	2171	30 VI 1848	proboszcz parafii św. Ignacego w Starych Szkotach, ks. Brill	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	prośba o przeniesienie wolnych środków z funduszu sekularyzacyjnego, powstałych po zgonie dwóch byłych brygidek, na parafię św. Ignacego na Starych Szkotach (na potrzeby ubogiej ludności)	
2	2472	1 VIII 1848	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Proboszcz parafii św. Ignacego na Starych Szkotach, ks. Brill	decyzja o przyznaniu parafii św. Ignacego kwoty 88 talarów, 8 srebrnych groszy i 8 fenigów z funduszu sekularyzacyjnego	
3	Votum ad K. 4078	b.d.	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Tajny Radca Anlike (w Gdańsku?)	memoriał dotyczący stosunków kościelnych w Gdańsku od XIII w. (w tym – dotyczący kościoła św. Brygidy)	brulion, niepodpisany, bez daty wystawienia
4	brak numeru	23 I 1851	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	Rejencja w Gdańsku	uwagi w sprawie trzech kościołów poklasztornych w Gdańsku (w tym św. Brygidy)	
Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 9 [1851–1854]						
1	brak numeru	b.d.	–	–	kopie „potwierdzone” akt fundacyjnych trzech kościołów poklasztornych w Gdańsku (w tym św. Brygidy) dla lat 1835 i 1838	
2	brak numeru	b.d.	–	–	raport ze stanu funduszu sekularyzacyjnego Rejencji w Gdańsku	
3	577	10 II 1852	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	informacja o wstrzymaniu dostaw deputatu drewna na potrzeby parafii św. Brygidy	
4	brak numeru	30 IV 1852	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycznych w Berlinie	raport dotyczący kompetencji z dóbr Witomino i Ostrożki dawnego klasztoru brygidek	

Lp.	Znak sprawy	Data	Nadawca	Adresat	Treść	Uwagi
5	1979	31 VII 1852	biskup chełmiński Sedlag z Kurii w Pelplinie	Rejencja w Gdańsku	w sprawie kapitałów gdańskich klasztorów, zdeponowanych w funduszu sekularyzacyjnym	
1	brak numeru	1863	Rejencja w Gdańsku	Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. VII, Nr. 12, Vol. 10 [1855–1865] Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	korespondencja dotycząca kościoła św. Brygidy	
2	brak numeru	1863	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny	wyjaśnienia odnośnie do sytuacji finansowej gdańskich parafii na przestrzeni od 1855 do 1862 r.	
3	brak numeru	1861	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny	zestawienie fundacji w kościołach gdańskich (w tym w kościele św. Brygidy) + załączniki z wykazami	
4	brak numeru	15 VIII 1864	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny	pismo w sprawie sytuacji materialnej parafii gdańskich	
5	brak numeru	25 XI 1864	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny	memoriał w sprawie sytuacji materialnej trzech kościołów poklasztornych w Gdańsku (w tym św. Brygidy)	
6	brak numeru	27 V 1865	Rejencja w Gdańsku	Ministerstwo Wyznań i Medycyny	memoriał w sprawie sytuacji materialnej trzech kościołów poklasztornych w Gdańsku (w tym św. Brygidy)	
7	brak numeru	10 XI 1865	biskup chełmiński von Marwitz z Kurii w Pelplinie	Rejencja w Gdańsku	pismo w sprawie finansowania parafii przy kościołach poklasztornych w Gdańsku (w tym św. Brygidy)	

Tabela 2. Kościół i klasztor św. Brygidy w aktach fundacji i klasztorów departamentu Rejencji Gdańskiej w latach 1817–1828 (GStA PK Berlin, Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. XIII, Nr. 3)

Lp.	Strona	Data	Nadawca	Adresat	Treść
1	15–23	28 VIII 1819	nadprezydent prowincji Prusy Zachodnie Theodor von Schön	Ministerstwo Wyznań i Medycyny w Berlinie	propozycja wykorzystania poszczególnych klasztorów z obszaru Prus Zachodnich do celów publicznych (m.in. dominikanów gdańskich – koszary, karmelitów – przytułek dla ubogich, brygidek – przytułek dla ubogich dziewcząt)
2	57	1823	Ministerstwo Wyznań i Medycyny	Rejencja w Gdańsku	wysokość łączna utrzymania poszczególnych konwentów w Okręgu Gdańskim z kasy miejskiej Gdańska

Nie dało natomiast żadnych rezultatów przejrzanie teczek z innych poddziałów Sekcji 3 (*Westpreussen*), w tym z poddziałów XX (stosunków wyznaniowych w Okręgu Gdańskim⁷) oraz XXI (uposażenie duchownych w tymże okręgu⁸). Kościoły parafialne, a tym samym i inne obiekty poklasztorne z obszaru Gdańska nie pojawiły się we wskazanych tomach. Okazało się także, że nie istnieją obecnie w Berlinie wykazywane przez inwentarze zespołu *Kultusministerium* dokumenty dotyczące ustanowienia parafialnych cmentarzy katolickich w Gdańsku⁹.

Dodatkowo przeprowadzono kwerendę uzupełniającą do dokumentacji kasat klasztornych na terenie Wielkopolski, a ściślej – tzw. Księstwa Poznańskiego, zdeponowanych w ww. archiwum. Szczegółowy raport z kwerendy został przedstawiony podczas konferencji organizowanej w Poznaniu w dniach 4–7 IV 2013 r. pod ogólnym tytułem *Losy dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)* i w formie artykułu pojawi się w tomie materiałów pokonferencyjnych. Raport ten objął wówczas dwa zespoły akt – *Kultusministerium* i *Generaldirektorium Südproussen*. Okazało się jednak, że analogicznie do prowincji Prusy Zachodnie (*Westpreussen*) prowincja Prusy Południowe (*Südproussen*) ma swój podzespół także w ramach grupy akt *Geheimes Rat* (Tajna Rada), a w nim znajduje się cały dział poświęcony zakonowi i klasztorom z lat 1794–1806¹⁰, w tym wiele teczek bezpośrednio dokumentujących klasztorne kasaty z tego okresu, np. karmelitów z Poznania¹¹. Szczegółowy wykaz tych teczek dołączyć zostanie do ww. tomu materiałów pokonferencyjnych.

Poza kwerendą archiwalną w *Geheimes Staatsarchiv* prowadzono również kwerendę biblioteczną, w tym zwłaszcza w *Staatsbibliothek Berlin*, w celu rozeznania niemieckojęzycznej literatury dotyczącej problemu.

7 GStA PK Berlin, Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. XX, Nr. 6, *Die Regulierung der kirchlichen Verhältnisse derjenigen Gemeinden des Reg. Bez. Danzig, die zu einer anderen Konfession uebergangen sind, als welcher die Kirche ihres Orts zur Zeit gewidmet ist, 1842.*

8 GStA PK Berlin, Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. XXI, Nr. 3, *Die Pfarr-grundstuecke, Zehnten und Holzungen und deren Benutzung; auch Entrichtung der Pfarr-, Organisten- und Kuester-Abgaben in katholischen Gemeinden des Reg. Bez. Danzig, Bd. 1, 1840-1866.*

9 GStA PK Berlin, Rep. 76, IV, Sekt. 3, Abt. XVII, Nr. 1, *Die Katholischen Kirchhoefe, die Erbbegraebisse und die Kirchen und Kirchofs-Gewoelbe, imgleichen die Beerdigung und Beisetzung der Leichen im Regeirungsbezirk Danzig, Bd. 1, 1825-1891.*

10 GStA PK Berlin, Rep. 7C, Nr 26, *Orden und Klöster.*

11 M.in. *ibidem*, Vol. 4429, *Gesuch des Klosters zu Zakrzewo wegen des Vermögens des aufgelöstern Karmeliterklosters zu Posen 1806.*